

I. Mahmud'un cariyesi
DİLHAYAT'IN
ÖLÜMSÜZ ESERLERİ

HARUN KORKMAZ

Antoine Ignace Melling. Topkapı Sarayı hareminded, III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultanın odasının hayali tasviri. Catherine Laskaridis Vakfı Kütüphanesi.

sahnesine çıkmasıyla nam salması bir olmuştur. Eserleri sürekli icra edilmiş, bazı eserleri, bestelendiği makamın repertuarında mühim yer edinmiştir. Hatta gün gelmiş, bu bestekârın isminin şöhreti, başka eserlerin de ona atfedilmesine sebep olmuştur. Bu efsanenin ismi Dilhayat'tır.

Peki kimdir bu Dilhayat? Ne zaman ve nerede yaşamıştır? Kimden musiki öğrenmiş, kimlerle meşk etmiştir? Ardında hangi eserleri bırakmıştır? Hayatı ve eserleri hakkında doğru olduğu zannedilen yanlışlar nelerdir? Bugün ona ait olduğu söylenen meşhur eserler, gerçekten onun mudur? Okumakta olduğunuz yazı, bu soruların peşine düşmektedir.

Önümüzdeki ilk muamma ile başlayalım. Dilhayat'a 'Kalfa' demeyişimin çok basit bir izahı var. Şu âna kadar Osmanlı tarihî kaynaklarının hiçbirinde 'Dilhayat Kalfa' şeklinde bir ifadeye tesadüf edebilmiş değilim. Onun ismi hemen daima 'Dilhayat' olarak yazılır. İsmi, yazma ve basma güfte mecmualarından başka bir yerde görmeniz de pek mümkün değildir. Bestekârlar, Osmanlı kültür camiasında şairler kadar yer tutmaz. Pek çok Osmanlı bestekârı gibi Dilhayat da ancak ehli tarafından bilinir.

18. yüzyıl ortalarından itibaren tertip edilmiş, klasik musikinin beste türleri olan Kâr, Nakış, Beste, Semai gibi farklı beste türlerinde eserler ihtiva eden fasıl mecmualarının hemen hepsinde onun adı da yer alır. İsmi'nin geçmediği fasıl mecmuası bulmak güçtür. Bu da onun önemli bir bestekâr olduğunu, eserlerinin ölümünden çok sonra bile sevilerek okunmaya devam ettiğini göstermektedir. Her bestekârın bu kadar şanslı olmadığını biliyoruz. Bazıları, daha hayattayken eserlerinin gözden düştüğüne şahit olmuş, bazı eserler ise bestekârlarının ölümlerinin hemen ardından sahibi gibi tarihe karışmıştır. Dilhayat'ın ismi ise nota kullanımının yaygınlık kazanmadığı devirlerde dahi eserleriyle birlikte yaşamış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

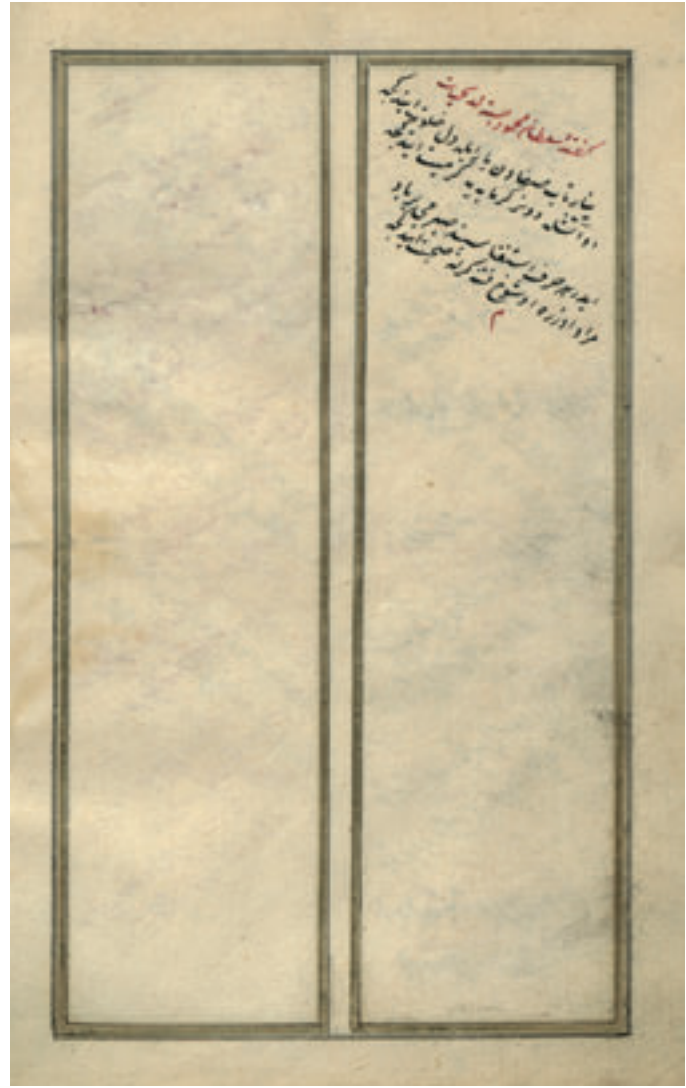
Dilhayat'tan bahseden ansiklopedi maddelerinde ve sair bazı çalışmalarda onun III. Selim'in cariyesi olduğundan ve II. Mahmud'un güftelerini bestelediğinden hareketle bu iki padişah

devrinde (1789-1839) yaşadığı bilgisi yer almaktaydı. Fakat bu yazılanların tarihî gerçeklerle bağdaşan hiçbir tarafı yoktu. Öncelikle Dilhayat'ın ismi, 1740'larda tertip edilmiş mecmualarda zikrediliyordu ve hatta mecmualardaki kayıtlardan 18. yüzyıl ortalarının önde gelen bestekârlarından olduğu anlaşılaktaydı. Yukarıda naklettiğimiz bilgiler, muhtemelen mecmualara müracaat edilmeden verilen hükümlerden ibaretti. Ne var ki bu hatalı bilgiler, akademik mecralarda da kendine yer bulmuştu. O kadar ki, II. Mahmud'a ait olduğu söylenen güftelerin aslında I. Mahmud'a ait olduğu dahi kimsenin dikkatini çekmemişti. Derken 1999 yılında Talip Mert, kaleme aldığı "Dilhayat Kalfa'nın Mirası" başlıklı makalede Saraydan ayrıldıktan sonra Sultanahmet civarında Kabasakal Mustafa Ağa Mahallesinde vefat eden 'Dilhayat Usta' diye Saraylı bir kadının tereke¹ kaydını yayınladı. Bu makale, çalışmalarını musiki tarihine yoğunlaştıran bazı araştırmacıların dikkatini çekti. Makaleye göre meşhur bestekâr Dilhayat'ın, bilinen tarihten daha önce yaşamış olma ihtimali vardı. Ne var ki makalede ele alınan Dilhayat Ustanın terekesinden, onun musikişinaslığına işaret eden herhangi bir şey çıkmaması şüphe uyandırıcıydı. Yine de Dilhayat isminin pek yaygın olmaması sebebiyle durum çok ümitsiz değildi. Temkinli bir dille yazılan makale, yazarın III. Ahmed'in saltanatı devrinde (1703-1730) yaşayan Dilhayat Ustanın Patrona olaylarından sonra Saraydan çıktığı ve 1740'tan önce vefat ettiği yönündeki tahminlerini destekleyen delillerden yoksundu. Ancak bu çalışma, yerleşik kanaatleri sarsması bakımından kayda değerdi.

Aşağıda yer alan yeni bilgiler elyazması kaynaklara dayanmakta ve ilk defa bu yazı ile kayda geçmektedir.

20. yüzyılın önde gelen Osmanlı tarihçilerinden İsmail Hakkı Uzunçarşılı, son çalışmalarından biri olan "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı" adlı makalede Osmanlı saraylarının musiki tarihini kronolojik olarak ve belgeler ışığında ele alır. Esasen musiki tarihçisi olmayan Uzunçarşılı, dikkati ve titizliği sayesinde konu hakkında bilinmeyen pek çok hususu adı geçen çalışmasında gündeme ge-

OSMANLI musiki tarihinin simaları arasında –pek sık olmamakla birlikte– kadın bestekârlara da rastlanmaktadır. Ancak klasik musikinin teşekkül etmeye başladığı 16-17. yüzyıllardan 18. yüzyılın sonuna kadar ismiyle, eserleriyle sayabileceğimiz kadın bestekârların sayısı iki elin parmaklarını geçmez. Bazı eserlerin kadın bestekârlara ait olduğu ise ancak tarihî kaynaklardaki "Kız Hafız", "Kız Peşrevi" gibi eser başlıklarından/kayıtlardan anlaşılır. Fakat kadın bestekârlar arasında öyle bir isim vardır ki tarih

tirmişti. Bu hususlardan biri de hatırı sayılır bir bestekâr olan I. Mahmud'un musiki yönünden bahsederken verdiği malumdur:

Sarayda musikiye istidatlı cariye-ler yetiştirmişti. Bir bestekâr cariyesinin "Tûğ-ı şâhî mi desem zülfüne şebboy mu desem" matlı bir besteyi ve bir cariyesinin de "Sahbâ-yı la'li neşve-i cândır ol âfetin" Semâîsini bestelediğini ve Semâînin taliminin zor olduğunu o devri bilen ve yaşayan Şamdanîzâde Süleyman Efendi yazmaktadır. Atrabü'l-Âsâr müellifi Esad Efendi şeyhülislâm olmadan evvel ve olduktan sonra muhtelif makamlardan bestelediği eserlerini huzura kabulde okumuş.²

Yukarıya derc ettiğim satırlarda işaret edilen cariyeler dikkatimi çekti ve söz konusu cariyelerin kimler olduğunu bulmak istedim. Yoğun bir güfte mecmuası taramasından sonra elde ettiğim netice son derece şaşırtıcı idi. "Sahbâ-yı la'li neşve-i cândır ol âfetin" mısraı ile başlayan Segâh makamındaki

Semâî, istisnasız biçimde bütün mecmualarda Dilhayat'a atfedilmekteydi. Diğer cariyenin eserine rastlayamadım. Nihayetinde o devirlerde meşhur olabilen tek kadın bestekâr, hatta onca bestekâr arasından sıyrılıp seçkin bir mevki elde edebilen belki de tek 'bestekâr cariye' Dilhayat idi.

Uzunçarşılı'nın naklettiği kayda ve güfte mecmualarının şahitliğine istinaden Dilhayat'ın I. Mahmud'un cariyesi olduğunu söyleyebiliriz. Kaldı ki elimizde bu kanaati destekleyen pek çok delil mevcuttur. Dilhayat'ın ismi, 1740'ların sonlarından itibaren yani Sultan I. Mahmud'un tahtta olduğu yıllarda tertip edilen/yazılan mecmualarda görülmeye başlamaktadır. Bestesi Dilhayat'a, güftesi ise Sultan I. Mahmud'a ait olan eserlerin varlığı da yine bu ilişkiyi teyit eder mahiyettedir. Sultan I. Mahmud, Sebkatî mahlasıyla şiirler yazan, ve bazı şiirleri etrafındaki bestekârlarca bestelenen -Ebubekir Ağa bunların en

önde gelenidir- bir şairdir. Dolayısıyla Dilhayat'ın da I. Mahmud'un şiirlerini bestelemiş olması tabiidir.

Tarihî kaynaklardan Dilhayat'ın sadece sözlü eserler bestelemiş olduğu anlaşılıyor. Yüzlerce mecmuayı tarayarak onun 13-14 bestesinin güftesine, makam, usul, beste türü bilgisine ve terennümlerine ulaştım. Ne yazık ki bunlardan sadece Rast, Mâhûr, Sabâ, Evc makamlarında dört murabba beste bugün elimizdedir. Eserlerin notaya alınmaya başladığı 19. yüzyıla erişebilmiş olan birkaç eseri ise bugün maalesef kayıptır. Bunların en esef verici olanı ise Rast makamında ve Hafif usulünde bestelediği kârdır. Rast makamı en çok kullanılan ve eser verilen makamlardan olduğundan bu makamın repertuarında gayet süslü, terennümlü (*yellel, tennen* gibi) ve uzun eserler olan 'kâr'lardan epeyce bulmak mümkündür. 17. yüzyılın ikinci yarısından beri okunagelen pek çok Rastkâr

vardır. Ancak 1750’lerde Dilhayat’ın ortalığı kasıp kavurduğu anlaşılan yeni bir eseri çıkar ortaya: “Ey fûrûğ-ı mâh-ı hüsn ez-rûy-ı rahşân-ı şümâ” mısraıyla başlayan Hafîf usulünde Kâr. Yeni eserlerin kolay tutunamadığı Rast makamı repertuvarında bu eser o kadar parlarmıştır ki, ortaya çıkışından sonra tertip edilen fasıl mecmualarının büyük çoğunluğunda kayda girmiştir. Bu da eserin revaç bulduğunu ve repertuvarın seçkin unsurlarından birisi olarak kabul gören, orijinal bir eser olduğunu düşündürmektedir. Kim bilir? Belki günün birinde kıyıda köşede kalmış bir koleksiyonda notası da çıkar karşımıza!

Peki Dilhayat’ın bugün en bilinen eserleri(!) hangileridir? Bu sorunun cevabı hiç şüphesiz “Evcârâ Peşrevi” ve “Evcârâ Saz Semaisi”dir. Bu eserlerin Dilhayat’a ait olduğunu kaydeden ilk kaynaklar 1900 başlarından geriye gitmez. Halbuki bu yanlış bilgi, bir karışıklıktan ileri gelmektedir. Nitekim bu karışıklık sarmala dönüşmüş, içinden çıkılması zor bir hâl almış ve hatta sonraki dönemde Dilhayat’ın biyografisini dahi etkilemiştir. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz her iki eseri de incelemek suretiyle sorunu çözmeye çalışalım.³

Evcârâ, Sultan III. Selim’in ihtira ettiği makamlardandır. Tabiatıyla bu makamın ilk eserlerini de o vermiştir. Mehmed Ağa’nın zannedilen bazı eserler de Sultan Selim’e aittir. Dolayısıyla 18. yüzyılın ortalarında yaşamış ve büyük ihtimalle o tarihlerde vefat etmiş olan Dilhayat’ın Evcârâ makamında bir eser vermesini beklemek abesle iştigaldir. Peki Evcârâ faslı için bestelenmiş olan bu peşrev ve semai kime aittir? Peşrev, 1800’lerin başından itibaren yazılmış olan Hamparsum notası kaynaklarında kimi zaman Sultan III. Selim’e kaydedilmiştir. Fakat 1850’ler civarında yazıldığı düşünülen iki ayrı önemli mecmuada görülen kayıtlar hayli dikkat çekicidir: “Cariye-i Selim Han/Sultan Selim’in cariyesi.” Nispeten erken sayılabilecek iki kaynaktaki bu kayıt, ismini bilmediğimiz bir cariyenin bu eseri bestelemiş olabileceğini ortaya koyuyor. Herhalde bu kaydı sonradan gören ve Dilhayat’tan başka bir hanım bestekâr tanımayan, ayrıca onun hayatı hakkında yeterince bilgisi bulunmayan

kişiler söz konusu kayıttaki cariyenin Dilhayat olduğuna hükmetmişler ve artık bestekârı bu şekilde kaydeder olmuşlardır. 1900’lerin başlarından itibaren yavaş yavaş yayılmaya başlayan bu yanlış atıf, günümüzde bu eserlerin Dilhayat’a aidiyetinde şüphe dahi edilmeyecek bir noktaya gelinmesinin müsebbibidir.

Evcârâ makamında bestelenmiş belki de en harikulade eser olan “Saz Semaisi” Dilhayat’la en çok bütünleşen eserdir. Fakat yukarıda sıraladığım sebeplerden ötürü bu eserin ona ait olması mümkün görünmemektedir. Bu eserin eldeki en eski notalarında maalesef bestekâr bilgisi verilmemiştir. Ancak 1850’ler civarında yazıldığı düşünülen ve peşrevi Sultan III. Selim’in cariyesine izafe eden İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 211 numarada kayıtlı Hamparsum defterinde semainin bestekârı Ali Dede olarak yazılmıştır. Ali Dedenin hangi Ali Dede olduğu, nerede, ne zaman yaşadığı malumumuz değildir. Fakat sadece sezgilerime dayanarak söyleyebileceğim bir şey varsa, o da bu eserde buram buram ruhânî bir hava bulunduğu ve Mevlvî neş’esinin hissedildiğidir. Ancak yine de tek bir kaynaktaki bilgiye istinaden eserin bestekârını Ali Dede olarak kaydetmek doğru olmaz. Eserin bestekârı hanesine “Ali Dede (?)” yazılmasından yanayım. Bu muazzam eserin kim tarafından bestelendiği, öyle görünüyorki şimdilik muamma olarak kalmaya devam edecek.

Evcârâ’yı Dilhayat’a atfeden üstatlar anlaşılan o ki Müselles, Sipihr ve Büzürg makamından bazı saz eserlerini de yine vefatından 150-200 sene sonra ona atfetmişlerdir. Burada yukarıda arz ettiğim bilgiyi tekrarlamakta fayda var: Dilhayat’ın bugün elimizde sadece dört murabba bestesi bulunmaktadır, başka da eseri yoktur.⁴ Z

Dilhayat Kalfa’nın Mâhûr bestesi “Tâ-be-key sînemde cây etmek cefâ vü kîneye”, Meral Ugurlu icrası ile.

NOTLAR

¹ Vefat eden kişinin ardından bıraktığı taşınır malların listesini içeren belge.

² Uzunçarşılı, *Takvîmü’t-Tevârîh* zeyli *Mürî’t-Tevârîh*’i kaynak gösteriyor. Kitabın matbu nüshasında bulamadığım bu pasaj, gördüğümüz yazma nüshalarda da yoktu. Uzunçarşılı kaynak bilgisini verirken hata etmiş olabilir, ama yazdıkları diğer tarihi kaynaklarla örtüşüyor.

³ Muamma’yı çözmek için kullandığım kaynak bilgilerinin önemli bir kısmını değerli dostum Jakob Olley’e borçluyum. “Evcârâ Peşrevi” ve “Saz Semaisi”nin kayıtlı bulunduğu eski nota defterlerindeki bilgileri benim için büyük bir titizlikle derleyen odur. Kendisine medyun-ı şükranım.

⁴ İ.Ü. Türkiyat Enstitüsünde bulunan Hüseyin Sadettin Are’le ait nota koleksiyonundaki N-3097’de kayıtlı, “Mandoli Artin’in notasından istinsah edilmiştir” notunu taşıyan Büselik Saz Semaisi’nin Hamparsum notası nüshasında eserin bestekârı Dilhayat olarak yazılmıştır. Bu eserin Dilhayat’a aidiyeti düşünülebilir. Ancak yine de atıf muahhar bir kaynaktan yer aldığından tamamen güvenmek çok zor.